

“XAN ŞUŞINSKI” İRSİNƏ DAİR SƏNƏD AXINININ TƏDQIQI

Nadir İsmayilov

*Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının müdiri, dosent
kafedra_bibliograf@mail.ru*

Validə Quliyeva

*Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının magistrantı
qlv96@bk.ru*

Xülasə: *Azərbaycan muğam sənətinin korifeylərindən, Qarabağ xanəndəlik məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biri də Xan Şuşinskiyədir. Əsl adı İsfəndiyar olan böyük sənətkar 1901-ci il avqustun 20-də Qarabağın məşhur tayfalarından olan Cavanşir sülaləsinə mənsub Aslan bəyin ailəsində dünyaya göz açıb. Xanəndənin repertuarında “Mahur-Hindi”, “Bayatı-Qacar”, “Qatar” muğamları, “Qarabağ şikəstəsi”, “Arazbarı”, “Heyratı” zərbi muğamları ilə yanaşı, xalq mahnıları və təsniflər də yer alır. Xan xalq mahnılarını xüsusi bir şövqlə oxuyur, onlara yeni çalarlar əlavə edir. Xan Şuşinskinin öz mahnıları da var. Çox zaman xalq mahnıları kimi təqdim olunan “Qəmərım”, “Şuşanın dağları”, “Ay gözəl”, “Məndən gen gəzmə”, “Al yanağında”, “Dağlarda çiçək”, “Gözəl yarım”, “Ölürəm, a Ceyran bala” mahnılarının müəllifi Xan Şuşinskiyədir. “Şuşanın dağları” mahnısının musiqisi ilə yanaşı sözləri də Xana məxsusdur. Azərbaycan musiqi tarixinin əvəzolunmaz korifeyi Xan Şuşinskinin səsinin yadigarı kimi günümüzdə onun cəmi 240 dəqiqəlik lent yazısı gəlib çatıb. Xan Şuşinski 1979-cu ildə vəfat edib və Bakı şəhərindəki II Fəxri Xiyabanda dəfn edilib. Bu məqalədə dahi ustadın həyat və yaradıcılığının irsinə dair sənəd axını tədqiq olunmuşdur.*

Açar sözlər: *bibliografiya, xanəndə, muğam, Şuşa, Xarıbülbul*

Giriş. *“Azərbaycan klassik xanəndəlik ənənələrinin layiqli davamçılarından biri olan Xan Şuşinski müstəsna fitri istedadı, geniş diapazonlu gur və məlahətli səsi, yüksək ifaçılıq mədəniyyəti sayəsində Azərbaycan muğam sənətini zənginləşdirmiş bir neçə muğama yeni xallar, guşə və şöbələr əlavə etmişdir. Onun ifasında səslənmiş muğam və xalq mahnıları əsl sənət inciləri kimi milli musiqi mədəniyyəti xəzinəmizə həmişəlik daxil olmuşdur. Öz 60 illik yaradıcılığı ilə Azərbaycan xanəndəlik sənəti tarixində özünəməxsus məktəb yaratmış Xan Şuşinski ölkəmizdə istedadlı ifaçılar nəslinin yetişdirilməsinə də böyük əmək sərf etmişdir.”*

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Balaca İsfəndiyarın ustadı İslam Abdullayev öz dövründə “Segah İslam” kimi tanınırdı. O, məclislərin birində İsfəndiyarın səsinə bəyənib və onu özüne şagird götürüb. İsfəndiyara “Xan” adının verilməsinin maraqlı tarixçəsi var.

“Segah İslam” tələbəsi İsfəndiyarla birgə Ağdamın Novruzlu kəndində bir məclisdə imiş. Ev sahibi İslam Abdullayevin arzusu ilə qrammofonu qurur və Təbrizli Əbülhəsən xanın ifasında “Kürd Şahnazi”ni dinləyirlər. Hamının heyranlıqla qulaq asdığı bu ifadan sonra “Segah İslam” üzünü İsfəndiyara tutub deyir: “Bəlkə sən də bizim üçün “Kürd Şahnazi” oxuyasan?”. İsfəndiyar 12-13 yaşından başlayaraq, Cabbar Qaryağdıoğlunun, Seyid Şuşinskinin, Əbülhəsən xanın vallarını oxudub saatlarla qulaq asar, onların ifasının ən incə məqamlarını təqlid etməyə çalışdı. Amma gözlənilmədən, özü də Əbülhəsən xanın ifasından sonra oxumağa tərəddüd edir. Amma İslam Abdullayevin sözünü də yerə sala bilmir. “Kürd Şahnazi”ni zilə çəkən İsfəndiyar öz ifası ilə məclis əhlini heyrtləndirir, yerbəyerdən səslər eşidilir: “əsl xan elə bu imiş ki!”. İslam Abdullayev isə şagirdinə ustad xeyir-duasını verərək deyir: “Bu gündən sən oldun Xan”. 1920-ci illərdə Xan Şuşinski Bakıya gələrək öz ifaçılıq fəaliyyətini genişləndirir. (2)

Mahnılarının, demək olar, hamısı bədahətən yaranıb. Simfonik orkestrin müşayiəti ilə ilk dəfə simfonik muğamlarda solo hissəni Xan oxuyub. Musiqi tariximizdə ilk duet də böyük sənətkarın adı ilə bağlıdır. Şövkət Ələkbərova ilə Xan Şuşinskinin ifasında lentə alınan “Yaylıq” adlı bu duet indi də maraqla dinlənilir. Xan Şuşinski Üzeyir Hacıbəylidən başqa heç bir bəstəkarın yaradıcılığına müraciət etməyib. Deyilənə görə, Üzeyir Hacıbəyli də mahnılarını Xan Şuşinskinin ifasında dinləməkdən xüsusi zövq almış, xüsusən də “Qaragöz” mahnısını. Görkəmli xanəndə 1960-cı ildə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının nəzdində “Muğam studiyası” yaradaraq gənc xanəndələrə muğamın sirlərini öyrədib. O, həmçinin Azərbaycan Dövlət Musiqi Məktəbində dərs deyib, muğam ifaçılarının yeni nəslinin yetişməsində əvəzsiz xidmətlər göstərib. İsfəndiyar Cavanşirov gənclikdə ona verilən “Xan” adının məsuliyyətini ömrünün sonunadək daşıyıb, Azərbaycan musiqisinin həqiqi Xanı olub.

Azərbaycanda Demokratik Respublika elan edildikdən sonra, 1919-cu ildə Xan Şuşinski hərbi xidmətə cəlb edilərək, qısa bir müddətdə Gəncədə hərbi təlim keçir. Sonradan onu tanıyan hərbi məmur, onun öz sənəti ilə yenicə yaranmış müstəqil respublikaya daha çox xeyir verə biləcəyini əsas gətirərək, Xan Şuşinski hərbi xidmətdən azad edir. Xan Şuşinski bir müddət Gəncədə və ətraf bölgələrdə kütlələr qarşısında və rəsmi tədbirlərdə çıxışlar etdikdən sonra qızıl ordunun Gəncəni zəbt etməsi və 1920-ci ilin mayında sovet hakimiyyətinə qarşı baş vermiş Gəncə qiyamından sonra yenidən Qarabağa qayıdaraq, Ağdan şəhərində məskunlaşmış, el şənliklərində, toy-düyünlərdə iştirak edərək yaradıcılığını davam etdirmişdir.

Xan Şuşinski müstəqillik dönəmində, eləcə də sovet hakimiyyətinin ilk illərində dəfələrlə millətçi – erməni quldur dəstələrinin qəfil hücumlarına məruz qalmış, yeri gələndə sərrast atıcılıq qabiliyyəti və ehtiyatlı davranışı hesabına düşmən gülləsindən qurtulmuş, ən qəddar qaçaq – yolkəsənləri belə səsinin, sənətinin sehri ilə ram edərək, özünün və yoldaşlarının həyatını xilas etmişdir. Xan Şuşinski 1939-cu ildə respublika rəhbəri olmuş M.C.Bağirovun

sərəncamı ilə 24 saat müddətində Ağdamdan Bakı şəhərinə köçürülmüşdür. Bakı şəhərinə köçdükdən sonra Xan Şuşinski doğma el-obası ilə əlaqəni pozmamış, vaxtaşırı Ağdamdakı evinə baş çəkməklə yanaşı, yay istirahətini bir qayda olaraq Qarabağın səfalı yaylaqlarında keçirmişdir. 1960-cı ildən isə Şuşa şəhərinin “Çöl qala” məhəlləsində həyət evi alaraq, sonrakı illərdə mütəmadi olaraq məzuniyyətə daim Şuşaya gəlmişdir. Gənc yaşlarında evlənsə də bu evlilikdən övladı olmamışdır. Həyat yoldaşının təkidi ilə O, sonradan yenidən evlənmiş və həmin evlilikdən 4 övladı – 1958-ci ildə qızı Bəyimxanım, 1960-cı ildə qızı Zümrüd, 1962-ci ildə oğlu Aslan və 1964-cü ildə qızı Səadət dünyaya gəlmişdir. (3)

Ötən il Şuşa Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edildikdən sonra burada genişmiqyaslı abadlıq işləri görülüb, bir sıra tarixi-mədəni abidələr bərpa olunub. Bununla yanaşı, “Xarıbülbul” musiqi festivalı, Vaqif Poesiya Günləri keçirilib. Üzeyir Hacıbəyli musiqi festivalı və Milli Musiqi Günü Şuşada qeyd edilib. Üzeyir bəyin Şuşada yenidən ucaldılan abidəsi önündə konsert proqramı təşkil olunub. Bu konsertlərdə Xan Şuşinskinin və Azərbaycanın digər görkəmli incəsənət xadimlərinin mahnıları səslənib.(4)

“Xan Şuşinski. Biblioqrafiya” nəşrinin ön söz müəllifi, Xalq artisti Sərdar Fərəcov muğam sənətimizdə iz qoyan sənətkarlardan bəhs edərkən qeyd etmişdir ki, Azərbaycan muğamının gözəlliyi, möhtəşəmliyi haqqında söz açılanda onun görkəmli ifaçıları yada düşür: “Bu ifaçılar arasında elə xanəndələr olub ki, onların oxuduqları muğam onların adları ilə qoşa çəkilib. Məsələn, “Zabul Qasım”, “Segah İslam” və ya şəkili Ələsgərin “Rəhabı”, Məşədi Məmməd Fərzəliyevin “Şüştər”i, Seyid Şuşinskinin “Çahargah”ı və sair. Lakin elə xanəndələr də olub ki, onların ifasında bir yox, iki yox, bəlkə də bütün muğamlar və bu muğamların şöbələri ən xırda detalları ilə səslənib, dinləyicilərin ürəklərini fəth edib. Belə xanəndələrdən biri də Xalq artisti Xan Şuşinski idi. O, hələ sağlığında Azərbaycan xalqının ən sevimli sənətkarı olub, adı əfsanələşib, dillərə düşüb, muğam kimi qədim bir sənətin rəmzinə çevrilib. Bu kitabla yaxından tanış olduqca görürük ki, dahi şəxsiyyətlərin həyatı heç də adi olmayıb. Onların ömrü sonradan dastana çevrilib...”. (4)

2022-ci ildə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi, məşhur xanəndə, Xalq artisti İsfəndiyar Aslan oğlu Cavanşirovun (Xan Şuşinskinin) anadan olmasının 121 ili tamam olur. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası məşhur xanəndənin həyat və yaradıcılığını əks elətdirən “Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seriyasından “Xan Şuşinski” biblioqrafiyasını tərtib etmişdir. Ön söz müəllifi, Xalq artisti Sərdar Fərəcovdur.

Biblioqrafiya XX əsr Azərbaycan musiqi tarixində görkəmli yer tutan Xan Şuşinski haqqında tərtib edilmiş ilk biblioqrafik vəsaitdir. Biblioqrafik vəsait 4 hissədən ibarətdir. Vəsaitin sonunda əlifba göstəricisi təqdim olunmuşdur. Oxuculara təqdim edilən bu göstəricidə “Xan Şuşinskinin həyat və yaradıcılığının əsas tarixləri”, “Xan Şuşinski Azərbaycan musiqisi və görkəmli sənətkarlar haqqında”, “Görkəmli şəxsiyyətlərin Xan Şuşinski haqqında dəyər-

li fikirləri”, “Xan Şuşinskiyə həsr olunmuş şeirlər” bölmələri, sənətkarın bəstələdiyi musiqi əsərləri, səs yazıları, həyat və yaradıcılığı haqqında kitablar, dissertasiya və avtoreferatlar, dövrü mətbuatda, məcmuələrdə Azərbaycan, rus və digər dillərində çap olunan məqalələr toplanmışdır. (1)

***Xan Şuşinski haqqında dövrü mətbuatda və məcmuələrdə
azərbaycan dilində çap olunan ilk məqalə***

Akif, Q. Teatr və musiqi: [Xan Şuşinskinin konsertləri haqqında] / Qasım Akif // Kommunist. – 1931. – 10 mart. – S.4.

***Xan Şuşinskinin həyat və yaradıcılığı haqqında
azərbaycan dilində yazılmış ilk kitab***

Muxtaroğlu, V. Havalansın xanın səsi / Vəli Muxtaroğlu; red. Ə.Qasımov. – Bakı: Azərənşr. – 1971. – 103, [1] s.: portr., fotoşək.

Kitabda yarım əsrdən artıq bir müddətdə muğam və mahnı ifacılığı meydanında nadir səsə malik istedadlı nəğməkar Xan Şuşinski haqqında xatirələr verilmişdir. Kitabın içindəkilər: Toy, Sənətin sirləri, Ağ günlər tərənnümçüsü, Bakı səfərləri, Mübariz ahənglər, Dostluq nəğmələri, Sarıbaba dağlarında, Səslə sözün vəhdəti, Qələm əhlinin sevimlisi, Havalansın xanın səsi.

***Xan Şuşinskinin həyat və yaradıcılığı haqqında tərtib olunmuş
Dissertasiya və avtoreferatlardan bir nümunə***

Köçərli, İ. Azərbaycan xalq musiqisi yaradıcılığında “Şikəstə”: sənətşün. n. a. dər. al. üçün təq. ed. dis.: 17.00.02 / İradə Köçərli; Azərb. Elmlər Akademiyası, Memarlıq və İncəsənət İntu. – Bakı, 1994. – 173 s. Dissertasiyanın içindəkindən: Azərbaycan xalq yaradıcılığında “şikəstə” adlı II fəsildə “şikəstə” ifaçılarından bəhs edilir, həmçinin Xan Şuşinskinin ifasında Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirinin şikəstəyə çevrilməsi yolları geniş şərh olunmuşdur [s. 43-44].

Xan Şuşinski-100

Xan Şuşinskinin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı, 20 iyul 2001-ci il // Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu: maddə 508. – 2001. – №7. – S.1604; Azərbaycan. – 2001. – 21 iyul. – S.1.

О жизни и творчестве Хан Шушинского

Статьи, напечатанные в сборниках и периодической печати

Декада советской музыки республик Закавказья: [об исполнении Хана Шушинского песен «Катар», «СимаиШамс»] // Бакинский рабочий. – 1944. – 2 декабря. – С. 2.

İngilis dilində

Khanandas of Karabagh. Khan Shushinski (1901-1979). Baku: “Friends of Azerbaijan Culture” Fund, 2005. – 56 p.

Fransız dilində

Les Khanendes de Garabagh. Khan Shushinski (1901-1979). "Friends of Azerbaijan Culture" Fund, 2005. – 126 p.

Xan Şuşinskiyə həsr olunmuş filmoqrafiya

1. Muğamlar (film 1965): Bakı Televiziya Studiyası: sənədli televiziya film konserti. rej. Gavə Həsənov, oper. A.Çeçikov, Eduard Bədəlov // [https://az.wikipedia.org/wiki/Mu%C4%9Famlar_\(film,_1965\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Mu%C4%9Famlar_(film,_1965)) Film-konsertin əsasını Azərbaycan xalq musiqisi təşkil edir. İfaçılar: – Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Həqiqət Rzayeva, Rübabə Muradova, Bəhram Mansurov, Azad Əliyev və başqalarıdır.

2. Səs (film 1988): Azərbaycan telefilm. 3 h., 855 m. Rej. M. Ağayev, ssen. müə. A. Dadaşov, oper. S. Bədəlov, səs rej. R. Mustafayev

[https://az.wikipedia.org/wiki/S%C9%99s_\(film,_1988\)](https://az.wikipedia.org/wiki/S%C9%99s_(film,_1988))

Film Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında böyük xidmətləri olmuş görkəmli sənətkarlarımız, Xalq artistləri Xan Şuşinski, Sara Qədimova, Şövkət Ələkbərovaya həsr olunmuşdur. Burada müğənnilərin həyat və yaradıcılıqları barədə söhbət açılır. Filmdə kinoxronikadan istifadə olunmuşdur.

3. Havalansın Xanın səsi (film, 2001): Azərbaycan telefilm. 1 saatlıq tam-metrajlı sənədli film. Rej. Elçin Musaoğlu, ssen. müə. K. Şahverdiyev, oper. Elxan Nəbiyev, səs rej. F. Bağiroğlu.

https://az.wikipedia.org/wiki/Xan_%C5%9Eu%C5%9Finski

Xan Şuşinskinin yaradıcılığını əks etdirən filmdə xanəndəyə məxsus 1940-50-ci illərə aid kinolentlərdən istifadə olunmuşdur. Başqa yerdə nümayiş olunmamış bu kadrlar Azərbaycan Dövlət Fotokino Materialları Arxivindən, Azərbaycan Teleradio Verilişləri Şirkətinin arxivindən aşkara çıxarılmışdır. Filmdə Xan Şuşinskinin konsertlərindən, çıxışlarından lent yazıları nümayiş olunur.

Toplanmış materiallar 1931-2021-ci illəri əhatə edir. Biblioqrafiyada Xan Şuşinski haqqında hazırlanmış müxtəlif radioverilişlər, əlamətdar günlərlə əlaqədar xanəndəyə ünvanlanmış məktublar, konsert proqramlarının afişaları və s. "Əlavələr" bölməsində öz əksini tapmışdır. Vəsəitdə əks olunan materiallar bölmələr üzrə xronoloji qaydada qruplaşdırılmışdır. Vəsəit daxilində əlifba sırası qurulmuşdur. Biblioqrafik vəsəitdən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə Xan Şuşinskinin əsərlərinin və haqqında yazan müəlliflərin əlifba göstəriciləri də tərtib olunmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. **Xan Şuşinski** (İsfəndiyar Aslan oğlu Cavanşirov): biblioqrafiya / Tərt. ed. H. Manafova; elmi red. K. Tahirov; red. E. Nəciyev. – Bakı, 2021. – 188 s.
2. <http://anl.az/down/Xan%20Shushinski.pdf>
3. https://az.wikipedia.org/wiki/Xan_%C5%9Eu%C5%9Finski
4. <http://xan.musigi-dunya.az/file?id=70&lang=az>
5. <https://medeniyyet.az/page/news/61122/.html>

Summary: Khan Shushinsky is one of the luminaries of the Azerbaijani mugam art and one of the prominent representatives of the Karabakh school of singing. The great artist, whose real name is Isfandiyar, was born on August 20, 1901 in the family of Aslan Bey, a member of the Javanshir dynasty, one of the famous tribes of Karabakh. The singer's repertoire includes "Mahur-Hindi", "Bayati-Gajar", "Qatar" mugams, "Karabakh Shikestasi", "Arazbari", "Heyrati" percussion mughams, as well as folk songs and classifications. Khan sings folk songs with special enthusiasm, adding new shades to them. Khan Shushinsky also has his own songs. The songs "Gamarim", "Shusha's mountains", "Ay gozel", "Menden gen gezme", "Al yanaginda", "Daglarda cicek", "Gozel yarim", "Olurem, a Jeyran bala", which are often presented as folk songs. The author is Khan Shushinsky. Along with the music of the song "Mountains of Shusha", the lyrics also belong to Khan. As a memento of the voice of Khan Shushinsky, the irreplaceable coryphaeus of the history of Azerbaijani music, only a 240-minute tape recording of him has survived. Khan Shushinsky died in 1979 and was buried in the 2nd Alley of Honors in Baku. This article examines the flow of documents on the legacy of the life and work of a great master.

Keywords: Khan Shushinsky, bibliography, domain flow, Shusha

Н.Исмаилов, В.Гулиева
Исследование Хан Шушинский доментального потока

Резюме: Хан Шушинский – один из корифеев азербайджанского мугамного искусства и один из ярких представителей карабахской певческой школы. Великий художник, настоящее имя которого Исфандияр, родился 20 августа 1901 года в семье Аслан-бека, представителя династии Джаванширов, одного из известных племен Карабаха. В репертуаре певца мугамы «Махур-Хинди», «Баяты-Гаджар», «Катар», ударные мугамы «Карабах шикестаси», «Аразбары», «Хейрати», а также народные песни и классификаций. Хан с особым воодушевлением поет народные песни, добавляя к ним новые оттенки. У Хана Шушинского тоже есть свои песни. Песни «Гамарим», «Шушинские горы», «Ай гозел», «Менден ген гезме», «Ал янагинда», «Дагларда чичек», «Гозел ярым», «Олурем, а Джейран бала», которые часто представляют как народные песни. Автор Хан Шушинский. Наряду с музыкой песни «Шушинские горы» Хану принадлежат и тексты. На память о голосе хана Шушинского, незаменимого корифея истории азербайджанской музыки, сохранилась только его 240-минутная магнитофонная запись. Хан Шушинский умер в 1979 году и был похоронен на 2-й Аллее почетного захоронения в Баку. В данной статье рассматривается поток документов о жизни и творчестве великого мастера.

Ключевые слова: Хан Шушинский, библиография, доментальный поток, Шуша

Rəyçi: p.ü.f.dok., dos. X.Ağayeva